

СИМВОЛ ДЕРЕВА У ПСИХОДІАГНОСТИЦІ ТА ПСИХОТЕРАПІЇ

Показано, яке місце посідають символ дерева та інші природні об'єкти у психодіагностичних та психотерапевтичних методах. Дерево постає одним з найважливіших природних об'єктів, який активізує проєктивні механізми людської психіки. Розглянуто особливості застосування образів природних об'єктів у кататимно-імагінативній психотерапії.

Ключові слова: символ, дерево, імагінація, образ.

Doc. K.M. Shamljan – NUFWT of Ukraine

The symbol of tree in psychodiagnosis and psychotherapy

The article shows the place of the symbol of tree and the after natural object in methods of psychotherapy and psychodiagnosis. The tree is one of the most important natural objects which activates projective mechanisms of the human psychics. It was examined the peculiarities of application of images of natural objects in catathym-imaginative psychotherapy.

Keywords: symbol, tree, image, imagination.

Символи дерева та інших природних об'єктів застосовуються у проєктивних методах психології, в основі яких лежить аналіз проєкцій досліджуваного.

Механізм проєкції – один з основних психічних механізмів, який полягає у тому, що людина не усвідомлено наділяє якийсь предмет, образ, іншу людину своїми якостями: своїми думками, переживаннями, бажаннями, властивостями, часто не помічаючи цього у собі. Вона ніби проєктує свою психіку на зовнішній об'єкт: те, що є всередині, бачиться назовні.

Дослідження проєкцій, в яких відображається позасвідомий зміст психіки людини, застосовується не тільки у психодіагностиці. Аналіз проєкцій (або перенесення) є одним з основних методів психоаналітичної та інших напрямків глибокої психотерапії: в образах сновидінь та імагінацій, фантазіях, асоціаціях у символічній формі постають проблеми пацієнта.

Природні об'єкти посідають значне місце у позасвідомому людини. У кожної сучасної людини залишилися сліди архаїчного мислення з притаманним йому анімізмом, антропоморфізмом та персоніфікацією: коли природний об'єкт або явище сприймається як активна, самостійна і думаюча субстанція, в яку вселяється душа, дух; або коли природні об'єкти та явища уподібнюються до людей, тобто сприймаються як "люди в іншому обличчі"; і нарешті, коли природні об'єкти та явища стають символами окремих людських властивостей, абстрактних понять та ідей.

Зупинимося на дослідженнях імагінацій. Імагінації, або сновидіння наяву, – це оптичні явища, які постають перед внутрішнім поглядом людини в стані легкого занурення. Імагінації характеризуються внутрішньою автономією: вони некеровані довільними зусиллями, можуть спонтанно виникати і утримуватися перед очима або розвиватися далі, іноді навіть всупереч бажанням людини. Від образів уяви образи імагінації відрізняються автономністю, мобільністю, більшою пластичністю та різнобарвністю, кольоровою насиченістю та трьохмірністю. Образи уяви у своїй типовій формі блідіше, схематичніше, у будь-яку хвилину можуть зникнути, і для свого збереження потребують вольових зусиль. Образами уяви довільно керує людина.

Відомості про вільно виникаючі внутрішні образи у психотерапії з'явилися давно. Існує дуже простий експеримент, який на початку ХХст. провів швейцарський психотерапевт та лікар-невропатолог Л. Франк. Цей метод, що Франк назвав "катартичним", наочно показує, що психіка спонтанно прагне сама себе подавати образно в оптичних фантазіях.

Досліджуваному пропонувалося лягти на кушетку, заплющити очі і по можливості краще розслабитися та заспокоїтися, щоб він міг просто пасивно віддатися тому, що відбувається. Якщо виявити терплячість і дати можливість досліджуваному перебувати у такому стані десять хвилин або півгодини, то рано чи пізно відбудеться дещо специфічне – піддослідний стане бен-тежитися, з'являється тремтіння, дрібні рухи повік; руки починають посмикуватися, ноги, можливо, – також. Незалежно від цієї моторної рухливості людина може повідомити, що перед своїми "очима" вона сприймає особливі спонтанні оптичні явища. Найчастіше це – абстрактні візерунки. Проте спочатку це можуть бути тільки тонкі зображення, щось подібне на кульки, палички або кола, які поступово з'єднуються у геометричні фігури.

Далі щораз більше з'являються фрагменти картин, які спочатку сприймаються безглуздими, проте вони поступово поєднуються у сценічну послідовність образів. Ці сцени з'являються потім у яскравих кольорах і урешті-решт стають пластичними та жвавими. На останній стадії "перед очима" досліджуваного можуть виникати повністю сформовані оптичні імагінації або сновидіння наяву, які чимось нагадують "внутрішнє кіно".

Слід відзначити, що людина ніколи не забуває, що ці оптичні фантазії не є реальними явищами. У цьому відношенні імагінації протистоять сновидінням або галюцинаціям.

Цю властивість психіки репрезентувати себе в оптичних фантазіях спеціально вивчав німецький вчений Ханскарл Льюйнер, засновник кататимно-імагінативної психотерапії (символами).

Протягом декількох років він експериментально досліджував імагінації, які у стані легкого занурення виникали у здорових досліджуваних та у невротичних пацієнтів. Одними з основних завдань цих експериментів було визначити, які образи є найбільш дієвими у психотерапевтичному лікуванні неврозів, та які сюжети найчастіше постають в імагінаціях.

Результати його досліджень засвідчили, що фантастика та сюжети імагінацій не є такими різноманітними, як це думають непосвячені. При спонтанному розвитку імагінацій віддають перевагу картинам ландшафту. Цей ландшафт образного переживання, який спонтанно виникає, Льюйнер назвав "кататимною панорамою", або "ландшафтом душі".

У багатьох людей кататимна панорама може продовжуватися в усі напрямки: не тільки вперед, а й вліво, вправо, вгору, і навіть назад, тобто людина ніби уявляє себе у просторі природного ландшафту. Картина природи емоційно переживається, при цьому людина не тільки бачить оптичні фантазії, багато хто може при цьому відчувати запахи, чути різноманітні звуки, "дотикатися" до об'єктів кататимної панорами (дерев, трави, землі, квітів тощо). Отже, при розгортанні такої панорами людина часто може прийти до ре-

ального переживання, розширеного до трьохмірного простору, ніби йдеться про дійсно реальні об'єкти.

Важливо відзначити, що імагінації виникають також і самі собою. Зазвичай в них у символічній формі відображається емоційний стан людини або актуальна на теперішній час ситуація. Наприклад, імагінативний образ ландшафту, залитого широкими потоками води, яка підіймається дедалі вище, затоплюючи все: поля, луки, будинки, дерева, – вказує на внутрішнє хвилювання, збудження, яке людина може не усвідомлювати і майже не відчувати, думаючи, що у складній ситуації діє спокійно та впевнено. Одночасно свідомий зовнішній спокій явно не відповідає її далекому від свідомості емоційному стану.

Образи природних об'єктів, картини ландшафту, що з'являються в імагінаціях, мають дуже широке символічне значення. З одного боку вони діагностують загальний фон настрою, актуальний стан, з іншого – генетично глибинні форми конфліктів, які, згідно з психодинамічною теорією, сягають корінням у раннє дитинство.

Луг, земля, трава, вода символізують матір та емоційний зв'язок з нею на найбільш ранніх етапах розвитку дитини – до одного року. В цьому віці закладаються такі глибинні установки особистості як базова довіра до світу або відчуження, "ситість" або "недогодованість" у прямому та переносному значенні. Образи луку, струмка – це найбільш важливі орально-материнські символи, які використовуються у кататимно-імагінативній психотерапії. Нормою є, коли луг привітний, навіть ласкавий, залитий яскравим сонячним промінням, покритий соковитою травою; тепла, приємна на дотик земля, багато квітів. Материнська символіка луку ще більше акцентується, якщо на ньому пасуться корови.

Якщо на першому році життя дитина стикалася з певними проблемами (хвороба, фізична або психологічна відсутність матері), а також у випадку загального депресивного фону настрою, небо стає похмурим, все навколо сірим. Зимня пора року, відсутність води там, де має бути джерело, може свідчити про більш глибоку базову фрустрацію оральної потреби.

Образ струмка також відображає динаміку психічного розвитку людини у цілому, наскільки безперервно, гармонійно та послідовно протікає внутрішнє психічне життя. Крім цього, вода – це життєдайна сила, яка приносить зцілення та ресурсне підживлення.

Ліс – символізує несвідоме. Це темна область на землі, яку не можна побачити наскрізь, в якій може ховатися все або нічого. В лісі вільно живуть дикі звірі. З казок ми також знаємо, що ліс населяють добрі або злі істоти, такі як гноми, велетні, феї, розбійники або навіть злі відьми. Нерідко пацієнти бояться "входити" або надто близько наближатися до лісу, який навіное незрозумілий страх. Водночас у лісі можна сховатися, заспокоїтися, він рятує та захищає.

Якщо порівняти ліс з іншими образами природи, які символізують позасвідоме, такими як море, океан, печера, то він відрізняється тим, що тут ми не опускаємось у глибину, нижче поверхні землі. У цьому мотиві проробляються не дуже глибокі сфери позасвідомого, які в образі символічно безпосередньо перебувають на землі, тобто під порогом свідомості.

Образ узлісся стимулює вихід у формі символічних образів на світ свідомості витісненого позасвідомого матеріалу. З темряви лісу можуть вийти звичайні звірі – заєць, лисиця, білочка, вилетіти який-небудь птах. У молодих дівчат часто з'являється молода косуля, у чоловіків – олень, лось або великий ведмідь. Можуть виникнути і людські фігури: мисливця з великою рушницею, бабці, яка збирає ягоди, чаклунка або образи реальних знайомих. Для маленьких дітей характерним є вихід казкових персонажів. Також можуть виходити агресивні істоти, хижаків та монстри.

Ці образи мають символічне значення. З одного боку, вони відображають стосунки з людьми, які здійснили особливо важливий вплив на людину. З іншого, символічні істоти є втіленням неусвідомленого страху, витіснених бажань та інстинктивних потягів, актуальних для людини проблем.

Символічне значення істот, що виникають з темряви лісу, можна розглядати у контексті психічної структури, яку К.Г. Юнг називав "Тінню". Архетип Тіні містить відторгнуті свідомістю непривабливі, негативні грані психіки, все те, чим людина не хоче бути і чого боїться. За Юнгом, Тінь – це прихована, придушена, нижча та обтяжена вищою частиною особистості, яка своїм корінням сягає у тваринний світ – світ наших предків і, таким чином, вміщає цілий історичний пласт несвідомого. Архетип Тіні корениться у примітивних інстинктах і маніфестує все те, що відноситься до "тваринного" начала – жорстоке, підступне, деструктивне та антисоціальне. Цей несвідомий зміст об'єднується у відносно автономну частину особистості, своєрідне "Анти-Я", що компенсаторно доповнює Его.

Символ дерева посідає особливе місце. Його аналізують у двох планах – суб'єктному та об'єктному. На суб'єктному рівні дерево відображає часто неусвідомлені уявлення людини про саму себе. Тут важливі всі деталі: чи уявляється вічнозелене або листяне дерево, чи здорове воно, чи опало листя. Якими є стовбур, крона, корені, кора, чи є дупла, рани. Важливо також, де знаходиться дерево: чи стоїть воно самотньо чи оточено іншими деревами та кущами. Все це відображає індивідуальну історію життя людини, її особливості та бажання. Типовими чоловічими символами постають дуб – як втілення батьківської могутності та надійності, сосна – як втілення чоловічої сили, енергії та оптимізму. Липа, верба, береза, плодові дерева символізують жіноче начало.

На об'єктному рівні образ дерева символізує значущу близьку особу, для дитини – це, насамперед, батьки. Дерево може як пригнічувати дитину своїми розмірами, так і бути захистом або схованкою.

Робота з імагінаціями природних об'єктів не вичерпується описаною вище діагностичною гранню. У ході розгортання імагінацій людина може почати взаємодіяти з об'єктами. Дерево можна обняти, доторкнутися щоким до кори, опертися спиною. Дитина може ховатися під гілками дерева, з його верхівки оглядати панораму ландшафту, вживати плоди, бавитися в його гілках, побудувати собі помешкання і багато іншого. Таке єднання з природою викликає прилив енергії, приносить задоволення та спокій. Досвід показує, що уявна взаємодія з образами природи може здійснювати набагато сильніший емоційний вплив, ніж реальна.

Взаємодія в образі з деревами та іншими рослинами, землею, травою, водою має дуже сильний психотерапевтичний ефект: відбувається задоволення архаїчних потреб людини, особливо її нарцисичних та оральних потреб. Людина у символічній формі утримує від матері те емоційне тепло та увагу, яку недоотримала у ранньому дитинстві. При взаємодії з уявною водою людина повертається до свого первинного океанічного стану єдності з довколишнім світом, яку вона переживала у внутрішньоутробний період аж до третього місяця життя. Це стан плоду у навколоплідних водах. Через такий символічний контакт відбувається компенсація фрустрованих раніше потреб, своєрідне надолуження того, що не було отримано раніше.

У діагностичній та психотерапевтичній роботі з дітьми та підлітками добре зарекомендувала себе методика "Три дерева", яка у малюнковій формі запропонована швейцарським психотерапевтом Р. Корбоч. Методика дає змогу виявити особливості внутрішньосімейних відносин.

Дитині спочатку пропонують намалювати на одному аркуші паперу три будь-які дерева, і тільки потім, через деякий час, після виконання певних відволікаючих завдань, порівняти намальовані дерева з членами сім'ї. Власне, через це частково вдається обійти "цензуру", яка перешкоджає проникненню несвідомого матеріалу у свідомість. За спостереженнями, в разі безпосереднього прохання уявити собі батьків у вигляді якої-небудь тварини або дерева діти часто "прикрашають" обраний образ. Іноді вони навіть блокують виникнення відповідної асоціації.

Порівнюючи дерева з членами сім'ї, діти звичайно вибирають себе та батьків. Проте іноді це можуть бути брат, сестра, баба, дід або будь-яка інша людина, наприклад, сусід. У цьому випадку важливо в'яснити, чому дитина вибрала саме цих "членів сім'ї", а інших витіснила.

При інтерпретації малюнків важливі всі деталі: якої породи дерева, якої величини, яким кольором та в якому порядку намальовані, скільки уваги приділено кожному з них. Все це досить точно передає всі нюанси внутрішньосімейних стосунків з погляду дитини.

Проблеми у стосунках з батьками або з одним з батьків може виражатися у тому, що дитина не задоволена тим, як вона намальовала одне з дерев і перекреслила його, або у бажанні, наприклад, "пересадити одне з дерев як надалі". Коли дитина всупереч інструкції малює тільки два дерева, це свідчить про серйозні порушення взаємодії у сім'ї з третім об'єктом – батьком, або навіть про повну відсутність досвіду нормальної триангуляції "дитина – матір-батько".

Чому у методиці пропонується намалювати саме три дерева? Це швидше не теоретичний висновок, а спостереження з практичного досвіду. Коли на День матері дітям пропонували намалювати дерева, більшість з них малювали три дерева, які яскраво характеризували ставлення дитини до батьків. Тим самим діти інтуїтивно відображали особливості внутрішньосімейних стосунків.

Серед образів природи символ дерева найактивніше застосовується у проєктивних методиках. Дерево постає дуже багатоплановим та важливим об'єктом, на який переноситься різноманітний, зазвичай неусвідомлений,

зміст людської психіки, виявлення та розуміння якого необхідно для цілей і психодіагностики, і психотерапії.

Література

1. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. – Ростов-на-Дону, 1996. – 246 с.
2. Куттер П. Современный психоанализ/ Пер. с нем. – СПб.: "Б.С.К.", 1997. – 351 с.
3. Лейнер Х. Кататимное переживание образов/ Пер с нем. – М.: Эйдос, 1996. – 253 с.
4. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика/ Пер. с англ. – М.: Класс, 1998. – 480 с.
5. Обухов Я.Л. Символдрама и современный психоанализ. – Харьков: Регион-информ, 1999. – 252 с.

УДК [008+37.011] Доц. С.Л. Шлемкевич, канд. філос. наук – НЛТУ України

ЕКОЛОГІЯ ДУШІ – ЕКОЛОГІЯ ПРИРОДИ

Робиться спроба проаналізувати органічні взаємозв'язки між екологічною кризою у Природі, прояви якої стають все відчутнішою прикметою сьогодення і кризою людського Духу. Одним із шляхів подолання кризових явищ у глобальному масштабі можна вважати утвердження нової екологічної культури, ментальних установок екологічного гуманізму, яким утверджується рівновага між пізнавальною діяльністю людини і шанобливим ставленням до цілісності Природи та визначення місця людини у просторі і часі як частини Природи.

Ключові слова: духовність, культура, екологія, творчість.

Doc. S.B. Shlemkevych – NUFWT of Ukraine

Ecology of spirit – ecology of nature

It is given it a shot to analyse organic intercommunications between an ecological crisis in Nature the displays of which become all by more perceptible sign of today and crisis of human Spirit. One of ways of overcoming of the crises phenomena in a global scale can count claim of new ecological culture, mental options of ecological humanism which an equilibrium becomes firmly established between cognitive activity of man and deferential attitude toward integrity of Nature and location man in space and time as parts of Nature.

Keywords: spirituality, creative, nature, ecology.

Історія людства нероздільно пов'язана з природою, освоєння якої дало змогу людині не тільки задовольняти вітальні потреби, але розвивати свої інтелектуальні здібності, творити культуру. При цьому вплив людської діяльності на природне оточення постійно змінював свої форми, поступово набував дедалі більших масштабів.

На початку своєї багатовікової історії людина, керуючись первісним інстинктом, обрала найбільш вірний і прагматично виважений шлях: пристосовувалась до вимог природи значно більше, ніж намагалася пристосувати її до себе. Людина узаконила цілий ряд заборон, які регулювали її взаємостосунки з природою і гарантували деяку стабільність у цих стосунках.

Новим, переломним кроком на шляху усвідомлення свого місця у взаємостосунках з природою була для людства велична епоха античності. Для жителя давньогрецького полісу не існувало "довкілля" як такого. Світ, в якому він жив, не оточував, а був "ним самим", його частиною, милостиво,